

KONOK PÉTER

Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösteror–fehérterror

Mind a vörösteror, mind pedig a fehérterror képe olyan sztereotípiákban fogalmazódik meg, amelyek sok szempontból jellemzőek voltak a kor Magyarországra. Persze sztereotípiaként óhatatlanul meglehetősen torzítóak is – hiszen alapjában percepciók, értelmezések, egymástól kölcsönösen függő narratívák formáját öltötték és öltik mind a mai napig. Nemigen adnak önmagukban választ olyan kérdésekre, amelyeket az utókornak mindenképpen fel kell tennie; a terror ténye és módszerei mellett azt is meg kell értenünk, hogy kik és főleg miért követték el ezeket a gyilkosságokat. Hiszen, mint éppen a terror konkurens narratívái is illusztrálják, valamilyen magyarázat mindig volt az efféle akciókra. Pontosabban: mindig igyekeztek kimagyarázni őket. Később, az interpretálók politikai intencióinak és szimpátiáinak megfelelően, ezek a magyarázatok kerek egész mitológiákká, egymással konkuráló történeti konstrukciókká burjánzottak. Mind a bal-, mind pedig a jobboldal azon igyekezett, hogy a „saját” terrorját igazolja, vagy legalábbis megindokolja: ez is azt mutatja persze, hogy az ilyen akciókat mindkét politikai formáció legalábbis kínosnak tartotta. Vajon elkerülhetőek lettek volna az ilyen esetek? Visszatekintve kijelenthetjük, hogy az adott korszakban nemigen, sőt mindkét hatalmi konstelláció – saját történeti szerepének megfelelően – tulajdonképpen önmagában hordozta ezeket a „szélsőségeket”. Minden utólagos öngazolási kísérlet dacára eléggé egyértelmű, hogy sem a forradalmi rendszer kiépítése, sem az ellenforradalmi rendszer genezise (ahol jellemző módon mind a „forradalmi”, mind pedig az „ellenforradalmi” jelző az adott rendszerek önmeghatározásához tartozik) nem nélkülözhetette, pontosabban szólva nemigen kerülhette el a terror eszközeinek alkalmazását.

A terror véres, brutális eseménytörténete könnyen azt a képet sugallhatja, hogy tulajdonképpen egynemű jelenségről van szó. Különösen, mivel a vörösterror és a fehérterror igazolásának mítoszai egyben a felelősség áthárításának szimbolikus gyakorlatai is voltak. A vörösterrort védelmezői egyrészt a háború és a sok évszázados elnyomás hatásával magyarázták, utólagosan pedig azzal, hogy a rákövetkező fehérterror éppen a vörösterror jogosultságát, vagy legalábbis értelmét igazolta, hiszen éppen azt lett volna hivatva megakadályozni. A fehérterror apológéái pedig egyrészt a régi, „természetes” rend helyreállításával, a kizökkent világ visszaigazításával indokolták a mézárásokat, másrészt pedig a vörösterrorra adott válaszként, „jogos bosszúként” tüntették fel a különítményesek akcióit. Az igazolások és vádaskodások tehát szorosan egymáshoz kapcsolódnak. Talán nem felesleges ebből a szempontból megnézni, hogy a fehérterror retrospektív igazolásának egyik érve – amely a vörösterror retrospektív igazolásának egyik fő érvét, a háború hatásait igyekszik erodálni – miként jelenik meg akár egy mai középiskolai történelemkönyvben is: „Észrevették ezt [ti. hogy a kormány fegyveres likvidálásukra törekszik – K. P.] a szélsőségesek is, akik a Moszkvából hazatért Kun Béla és társai vezetésével megalakították a Kommunista Magyarországi Pártját (...) A megszerveződött szélsőbal egyre fenyegetőbbé vált. A kommunisták az orosz bolsevikoktól kapott anyagi támogatás segítségével megteremtették annak lehetőségét, hogy *felelőtlen ígéreteiket nagy példányszámú újságokban és rölapok tömegével terjesszék*, tovább heccelve ezzel a nyomorgó és amúgy is elégedetlen tömegeket. E lelkiismeretlen propaganda hatására egyre több szűkölködő kezdett hinni abban, hogy minden jóra fordul, ha a kommunisták kerülnek hatalomra.”¹ Érdemes az idézetet összevetni az ellenforradalmi korszakban megjelent egyik tankönyv, az 1926-ban kiadott ötödikes elemi iskolai történelemkönyv idevágó soraival: „Lelketlen izgatók a háború vége felé megosztották a nemzet erejét. A hazafiságból gúnyt űztek. Nemzetromboló eszméket hirdettek. Felizgatták koholt hírek terjesztésével a háborús nélkülözések miatt amúgy is elégedetlenkedő tömegeket.”²

Mindebből könnyű lenne levonni azt a tanulságot, hogy a terror a maga szörnyűségében tulajdonképpen *politikafüggetlen*, és egyenlőségjelet tenni a két jelenség közé, ahol legfeljebb az áldozatok számában mutat-

¹ SALAMON Konrád: *Történelem IV.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 83. (A szerző kiemelése.)

² Idézi SZABOLCS Ottó: *Iskolai tankönyvek az 1918–19-es magyar forradalmakról (1920–1984).* (Valójában 1994-ig dolgoz fel tankönyveket.) *Eszmélet*, 25. sz. 84.

kozhat eltérés. Ez azonban nem csupán azért félrevezető, mert a kétféle terror mögött teljesen más társadalmi igények és törekvések húzódtak meg, hanem azért is, mert ez az eltérő társadalmi töltet végső soron még a terror konkrét módszerére, eszközeire is jelentős hatással volt. A vörösteror és a fehérterror egymással összefüggő, de korántsem azonos jelenségek. Sajátosságai jól megkülönböztethetők: tulajdonképpen ugyanazokra az átfogó társadalmi problémákra adtak lényegében antagónisztikus válaszokat. Hasonlóságuk, időnkénti azonosságuk pedig leginkább annak tulajdonítható, hogy mindkettőt emberek követik el más emberek ellen, és – bár e tekintetben meglehetősen találékony az emberiség – a gyilkosságnak is csak véges számú variációi léteznek.

1918 elején már egyre inkább érezhetővé vált, hogy a világháború a végéhez közeledik. Ennek egyik, a világpolitikai játszmák árnyékában gyakorta alulértékelt jele volt, hogy lényegében az összes fronton és az összes hadviselő ország hadseregében egyre növekedett a katonák elégedetlensége, haragja. Napirenden voltak a dezertálások, a lázadások és a lövészárkok-barátkozások. Az 1917-től egész Európán, sőt a világ más részein is átzúduló forradalmi hullám egyik legfőbb eredeti célkitűzése a háború azonnali befejezése volt – tulajdonképpen igazolva azt a háborúellenes politikát, amelyet a háborút megelőző években a nemzetközi munkásmozgalom egységesen követni látszott. Mivel azonban a szociáldemokrácia harcos békevágya a világháború kitörésekor és a harcok idején meglehetősen erodálódott és hiteltelenné vált, a frontokon szolgálók közül sokan ahhoz az új mozgalomhoz jutottak el, amely – úgy tűnt – világosan rámutatott a pusztítások történelmi felelőseire, és olyan világot ígért, amelyben többé nem lesz sem háború, sem kizsákmányolás. A sokmillió katona és hátországból robotoló munkás és szegényparaszt számára a forradalom tehát *mindenekelőtt a háború végét jelentette*, és mintegy járulékosan, fokról fokra vált sokuk számára politikai elkötelezettséggé – kommunista mozgalommá.

Magyarországon a frontról rendezetlenül visszaözlő katonák tömegei magukkal hozták a radikális változás igényét. A háború lényegében véget ért, ám a helyzet egyrészt a hátországból is kétségbeejtő volt, másrészt pedig egyre hevesebben merült fel a felelősség kérdése. 1918 őszén sok volt katona megőrizte fegyverét. Vidéken számos egyéni bosszúakcióra került sor: jegyzőket, sorozóbiztosokat, tiszteket gyilkoltak meg. A legnagyobb figyelmet természetesen a Tisza István elleni – bizonyos részleteiben máig sem tisztázott – merénylet keltette. Ezt azonban még korai lenne vörösterornak nevezni, hiszen semmiféle intézményes formája és ideológiája vagy hosszabb távú koncepciója nem volt (már ha

nem fogadjuk el az egykorú, merőben valószínűtlen vélekedést, hogy Tisza megölésére a Magyar Nemzeti Tanács, netán maga Károlyi adott volna utasítást). A vörösteror időszak a csupán 1919. március végétől, a Tanácsköztársaság hatalomra kerülésével köszöntött be, de konkrét kereteket csak április elejétől kapott. *Célja egyértelműen védelmi jelleű volt.* A háborús felelősség, illetve a bosszú morális értelemben természetesen felmerült, de a Tanácsköztársaság hivatalos és félhivatalos terrorcsoportjai (az elnevezést maguk is használták) elsősorban a „proletárhatalom védelmére” összpontosítottak. A cél kettős volt: egyrészt a Vörös Hadsereg ütőképességének biztosítása a frontokon, másrészt pedig az egyre terjedő ellenforradalmi lázadások és szervezkedések felszámolása a hátországban. A Forradalmi Kormányzótanács április 21-én létrehozta a Front Mögötti Bizottságot, amely egyben rögtönítélő törvényszékként is működött. Ennek elnökéül Szamuely Tibort nevezték ki, akinek első napiparancsa is ezt a kettős jelleget tükrözte:

„A Forradalmi Kormányzótanács megbízott azzal, hogy úgy a fronton, mint a front mögött a rendet és a fegyelmet biztosítsam. Feladatom megvalósítására rendelkezésemre áll *minden eszköz, és én élni is fogok ezekkel az eszközökkel*, ha ennek szükségessége merülne fel. Nem hinném, hogy ezeket az eszközöket a keleti hadsereg katonáival szemben alkalmazni kényszerülve lennék, mert meg vagyok győződve arról, hogy a hadseregnek minden katonája át van hatva attól a tudattól, hogy a proletariátus hatalma és ezzel együtt a proletariátus egész léte, *jövendő boldogsága veszélyben forog...* A proletariátus osztályellenségeihez, *a burzsoáziához nem fordulok semmiféle kérelemmel*, csak azt szeretném, ha ezeket a szavakat vésné emlékezetébe: aki a proletariátus hatalma ellen emeli fel a kezét, aki nyílt vagy rejtett úton ellenforradalmat szít vagy elősegít, illetve elhallgat, aki a Forradalmi Kormányzótanács és a Hadsereg Főparancsnokság minden rendelkezését végre nem hajtja, az a *saját halálos ítéletét írja alá*. Az ítélet végrehajtása a mi feladatunk. És a rend fenntartására, *minden ellenforradalmi megmukkanás csírájában való elfojtására nem fogok visszarettenni semmiféle eszköztől.*”³

A Tanácsköztársaság hivatalos szervein kívül azonban megjelent egy félig, vagy még inkább alig-alig hivatalos, tulajdonképpen önszerveződő alakulat is. Ennek története szorosan összefonódik a Szamuely által irányított szervezettel.

³ SZAMUELY Tibor: *Összegyűjtött írások és beszédek*. Szerk.: SIMOR András. Magvető, Budapest, 1975. 589. A napiparancs eredetileg a *Népszava* 1919. április 23-i számában jelent meg. (Kiemelések az eredetiben.)

A terror vörös arca. A Cserny-csoport

Néhány nappal a proletárdiktatúra kikiáltása után, 1919. március végén a budapesti Batthyány-palota (ma az 1. számú Központi Házasságkötő Terem a Teréz körúton) homlokzatán a következő felirat jelent meg: „A forradalmi kormányzótanács terrorcsapata.” A szociáldemokrata politikusok megdöbbenve vonták felelősségre a kormányzótanács kommunista tagjait: ilyen csapat felállításáról semmiféle központi döntés nem született. Maguk a kommunisták is meglepődtek: még Kun Béla sem tudott a terrorbrigád megszervezéséről – legalábbis ezt állította. A kormányzótanácsban gyorsan döntés született feloszlatusukról, de sokan sejtették, hogy ez nem lesz egyszerű feladat.

A csoport vezetője Cserny József volt, egy 27 éves egykori cipészsegéd. Cserny a világháborúban a haditengerészetnél szolgált. 1918-ban Szovjet-Oroszországba szökött, ahol belépett a magyar kommunisták csoportjába, és részt vett egy agitátorképző iskolán. 1918 folyamán fegyverrel harcolt mind a fehérek, mind a fellázadt baloldali eszerek csapatai ellen. Ugyanzen év novemberében – a magyar „őszirózsás” forradalom hírére – az oroszországi magyar kommunisták határozatot hoztak a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásáról, és a mielőbbi hazatérésről. Az ülésen Cserny is részt vett, és így, bár a KMP magyarországi megalakulásánál – 1918. november 24-én – nem volt jelen, mégis a párt alapító tagjának tekinthetjük. December folyamán aztán ő is hazatért, és belépett a Nemzetőrség tengerészkülönítményébe. Jobbára volt matrózokból alakult 1919 elején a KMP védelmére Cserny első csoportja.⁴ A proletárdiktatúra kikiáltásakor már mintegy kétszáz ember állt Cserny parancsnoksága alatt. Matrózokból, munkásokból, a pesti külvárosok kétes figuráiból állt a csoport, amely főhadiszállásául a Batthyány-palotát foglalta le. Az adott körülmények között Csernyék komoly ütőerőt képviseltek, nem lehetett volna csak úgy feloszlatsni őket. Kun Béla azonban, aki sietett leszögezni, hogy „baloldaliságban nem hagyja túllícitálni magát”, igen bizalmatlanul tekintett rájuk. Sokszor felmerült, elsősorban a nyugati szakirodalomban, hogy Cserny és emberei anarchisták lettek volna.⁵ Bár

⁴ A Cserny-csoport történetéről fontos adalékokat tartalmaznak BÖHM Vilmos visszaemlékezései: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom*. Gondolat, Budapest, 1990. (Az 1923-as kiadás reprintje.) A történet hangulatát azonban talán leginkább két szépirodalmi mű, Sinkó Ervinnek a Tanácsköztársaságról szóló kulcsregénye, az *Optimisták* és LENGYEL József regénye, a *Prenn Ferenc hányatott élete* adja vissza.

⁵ Lásd például Yves FREMON: *Orgasms of History: 3000 Years of Spontaneous Insurrection*. AK Press, Oakland, 2002. 147. Erre az elképzelésre nem csupán a szakirodalomban, de a kortárs mozgalmi irodalomban is

kétségtelen, hogy soraikban lehettek az anarchizmus, főleg az anarcho-szindikalizmus irányából érkező emberek – voltak ilyenek a KMP vezetésében is, elég ha Korvin Ottóra vagy Mosolygó Antalra gondolunk –, de Csernyék ideológiailag nem voltak anarchisták. Nem voltak azonban kommunisták sem, abban az értelemben legalábbis nem, hogy igen rugalmasan értelmezték a pártfegyelmet. Fogalmazzunk úgy, hogy a Csernyecsoport a kommunista ideológiát többé-kevésbé elismerő, öntörvényű forradalmárok csapata volt. Tagjai a proletárdiktatúrát lelkesen fogadták, ám a szociáldemokratákkal való egyesülést nem: bár magukat a Forradalmi Kormányzótanács terrorcsapatának nevezték, utasításokat csak a KMP-től fogadtak el – már ha éppen egyetértettek az utasításokkal.

A Tanácsköztársaság éppen kialakuló karhatalmának helyzete igen zavaros volt.⁶ A Jancsik Ferenc vezetésével megszervezett Vörös Őrség (a tulajdonképpeni rendőrség) – amelyben sok egykori rendőr, csendőr is dolgozott – nem volt különösebben ütőképés és megbízható. A politikai ügyeket egyrészt a Belügyi Népbiztosság Korvin Ottó vezette Politikai Nyomozó Osztálya, másrészt az attól független Front Mögötti Bizottság, illetve a Rögtönítélő Törvényszék kezelte, amelyet Szamuely Tibor irányított. A Cserny-féle csoportot is a belföldi ellenforradalmi erők ellen vetették be, valamint rájuk bízta a Szovjetház (a korábbi Hungária-szálló) őrzését is. Csernyék azonban igen önkényesen jártak el: saját forradalmi erkölcsük a burzsoázia megsemmisítéséről szólt, és ezt véresen komolyan vették. Az ítélet nélküli gyilkosságok nem kis részét ők követték el, de a fosztogatás sem állt messze tőlük. Több ellenforradalmi szervezkedés felszámolásában is részt vállaltak, maga Cserny pedig a Forradalmi Törvényszék egyes tárgyalásait is vezette. A Tanácsköztársaság leverése után Szamuelyt, Korvint és Csernyt a vörösteror legvéresebb kezű mézárosainak titulálták. Ideillik Lengyel József szellemes

találhatunk példákat. Lásd például: Anarchism and imperialist war (part 1): Anarchists faced with the First World War. *World Revolution*, 2009. június. 325. sz.

⁶ A vörösteror hangsúlyozása természetesen közös vonás a kommunizmus általános diszkreditálásán dolgozó történészek között. A Courtois-féle „Fekete könyv”, amely teljes imponáló tömegét ennek a témának szenteli, három oldalban foglalja össze a Tanácsköztársaság történetét. Elsősorban Szamuely és Cserny vérengzéseit taglalja, teljes zűrzavart teremtve abban, hogy kinek a hatáskörébe tartoztak a Lenin-fiúk, kik voltak Szamuely különítményesei, és kik Cserny emberei (akik valójában Korvin Ottó alá tartoztak). Persze, nem is ez a legfontosabb. Courtois, aki pedig láthatóan ismeri a Tanácsköztársaság belső hatalmi viszonyait, nem foglalja közre a vörösteror okait és mozgatórugóit is feltárja olvasói előtt. Néhány esetet kiragadva illusztrálja az eseményeket, amelyeket egyébként leginkább a Kun–Szamuely-rivalizálás kísérőjelenségeinek tart. A felsorolt események önmagukban nem hamisak (bár felületesek), csoportosításuk és tálalásuk mégis meglehetősen félrevezető. (Lásd Stephane COURTOIS–Nicolas WERTH–Jean Louis PANNÉ–Andrzej PACZKOWSKI–Karel BARTOSEK–Jean-Louis MARGOLIN: *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000.)

megjegyzése, miszerint a terror Cserny számára szükséges jó, Korvin számára szükséges rossz, míg Szamuely számára egyszerűen szükséges volt.

A szociáldemokraták kezdettől fogva hevesen követelték a Cserny-csoport feloszlátását, mivel abban Kun veszélyes magánhadseregét látták. Maga Kun viszont attól tartott, hogy a két párt egyesülését ellenző, nálánál radikálisabb kommunisták befolyása alá kerülve Csernyék az ő hatalmát fenyegethetik. Politikai megállapodás született hát a terrorcsoport feloszlátásáról, amelyet Korvinnal és Jancsikkal is egyeztettek. Április végén a hadsereg új főparancsnoka, a szociáldemokrata Böhm Vilmos parancsot adott ki minden „politikai terrorcsapat vagy más elnevezés alatt működő külön csapat” feloszlátására, statáriális eljárással fenyegetve meg az ellenszegülőket. Cserny csapatát fegyvereinek leadására szólították fel. Ők május 19-én meg is jelentek a Vörös Hadsereg gödöllői főhadiszállása előtt. Böhm két gyalogoszázalóaljat és egy tüzéruteget rendelt ki a fogadásukra. Egy ideig az a veszély fenyegetett, hogy valódi kis háború törhet ki: Csernyéknek is volt tüzérsége, és kézfegyverekkel is jól fel voltak szerelve. Végül mégis megadták magukat – vélhetőleg nem gyávaságból, ahogy Böhm gondolta, hanem azért, mert nem akartak a Vörös Hadsereg katonái ellen harcolni. A leszerelés után néhány nappal egy Cserny-legény állítólag merényletet kísérelt meg Böhm ellen, de az elrendelt vizsgálat ezt nem tudta bizonyítani.

A csoportot hivatalosan feloszlatták, tagjainak nagy részét kivezényelték a frontra. Huszonöt fő továbbra is a Szovjetházat őrizte, és 43 embert Cserny parancsnoksága alatt Korvin Ottó alá, a Politikai Nyomozó Osztályhoz osztottak be. Ez lett a második Cserny-csoport. Feladatuk lényegében nem változott: továbbra is a hátszágban kellett folytatniuk az ellenforradalom elleni harcot. Gyakran együttműködtek a Szamuely vezette „Lenin-fiúkkal”, vagyis a Front Mögötti Bizottság embereivel. (A Tanácsköztársaság bukása után a sajtóban minden belügyi karhatalmistát „Lenin-fiúnak” neveztek. Ez az elnevezés valójában csak Szamuely embereire vonatkozott, akiket csak Szamuely híres májusi oroszországi repülőútja után neveztek el így. Lenin ugyanis jelvényeket és buzdítást küldött vele „fainak”).⁷ Szamuely híres páncélvonatán sokszor teljesítettek szolgálatot a Cserny-csaphoz tartozó harcosok, akik így részt vettek az összes jelentősebb lázadás felszámolásában. Az aprólékos politikai nyomozómunka azonban továbbra is távol állt tőlük. Maga Cserny a forradalom letéteményesének tekintette magát, és nem volt haj-

⁷ A „Lenin-fiúk” körüli kérdéseket igyekszik tisztázni Máthé Pál Gábor Antalnak a Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulójára emlékező MTA-előadásához adott jegyzetében (SZAMUELY Tibor: i. m. 886.).

landó elfogadni, hogy Korvin személyében immár főnöke, ráadásul radikálisan baloldali, de kifejezetten humanista beállítottságú főnöke akadt. Június elején Korvin közölte a kormányzótanáccsal, hogy nem tud tovább együttműködni a Cserny vezette V. alosztállyal. A június 24-én kitört ellenforradalmi lázadás azonban gyorsan megváltoztatta a helyzetet. Cserny csoportja alaposan kivette a részét a harcokból, és Cserny beadvánnyal fordult Kunhoz: „Veszélyben a proletárdiktatúra! Budapesten dühöng az ellenforradalom, s hogy nem diadalmaskodott, az kizáróan az én embereim érdeme. Ezen utolsó három nap megmutatta, hogy véres kézzel kell átgazolni és vérbe kell fojtani minden ellenforradalmat... Lenni, vagy nem lenni, ez most a kérdés! Ne tétovázzunk, fogják keményen kezükbe a gyeplőt.”⁸ A beadványban Cserny embereket, fegyvereket, épületeket követelt, hogy újraszervezhesse terrorcsapatát.

A Forradalmi Kormányzótanács a szociáldemokraták nyomására elutasította Cserny követeléseit, ám több kommunista úgy vélte, ez „olyan szervezet” lenne, „amelytől félnék az ellenforradalmárok”, és itt az ideje, hogy „Cserny elvtársat nagyobb jogkörrel ruházzuk fel”. Szántó Béla, a kommunista hadügyi népbiztos az elutasító határozat ellenére fegyvereket juttatott Csernynek, de az új hadseregpáncsnok, Landler Jenő követelésére ezt utóbb elvették tőle, és feloszlatták az általa vezetett V. alosztályt. Ebből szervezték meg a Cserny-zászlóaljot, amelyet azonnal a frontra küldtek.

Cserny emberei a fronton keményen helytálltak. A román katonák között még az is elterjedt, hogy a „Lenin-fiúkat” – ekkor már az ellenség is így nevezte őket – nem fogja a golyó. A román hadvezetés – hadviselő felek között akkor még meglehetősen szokatlan eljárásként – komoly vérdíjat tűzött ki a fejükre. Nem sokáig maradtak azonban a fronton. Július közepén Kun is elszánt harcot indított a jobboldali szociáldemokrácia politikája ellen. A Cserny-csoportot újjászervezték, visszakapták a Batthyány-palota épületét, és Kun személyesen tartott buzdító beszédet nekik. Sok kommunista azonban elkésettnek és megalkuvónak tekintette Kun lépését. Chlepkó Ede, Szaton Rezső és Kagan Henrik, valamint két, a magyar és az orosz Vörös Hadsereg együttműködésének előkészítésére Magyarországra érkezett ukrán bolsevik tiszt vezetésével összeesküvést szerveztek, amelynek célja Kun félreállítása, és egy Szamuely Tibor vezette „tisza kommunista” kormány hatalomra juttatása volt. Az összeesküvők természetesen Csernyre is számítottak, sőt terveik sikerét nem kis mértékben éppen az ő fegyvereseire alapozták. Cserny azonban – bár céljaikkal

⁸ Idézi BÖHM Vilmos: i. m. 381–382.

egyetértett – tőle meglepő módon nem vállalta a részvételt. Frontélményei alapján úgy látta, hogy minden erőt a védekezésre kell összpontosítani, és rövid tételődés után a szervezkedésről tájékoztatta Korvint, aki viszont azonnal Kunhoz sietett. A résztvevőket letartóztatták, a két ukrán kommunistát Kun személyes parancsára azonnal kivégezték.

Nem egészen két hét múlva összeomlott a Magyarországi Tanácsköztársaság. Csernyt és több emberét a Batthyány-palotában fogták el. Cserny azonban a kínzások hatására megtört. Azt mondták neki, hogy a kommunista vezetők elmenekültek, és vagyonokat vittek magukkal. Ne akarja hát értük feláldozni magát: ha vallomást tesz, kegyelmet kap. Maguk az ítéletek sem lehettek kétségesek: húsz „Lenin-fiút” végeztek ki 1919 decemberében, Cserny és Szamuely embereit vegyesen. És hiába minden igyekezet, Cserny sem kapott kegyelmet. 1919 karácsonyának előestéjén akasztották fel a Margit körüti fogház udvarán.

Csernyről az ellenforradalmi korszakban csak mint véreskezű hóhérról beszéltek; afféle magyar Saint-Justként állították be, aki ráadásul még a „terror arkangyalának” perverz eleganciáját is nélkülözte. 1945 után – amikor magának a Tanácsköztársaságnak a megítélését is többször megváltoztatta az éppen aktuális politikai irányvonal – Cserny alakja jórészt háttérbe szorult, és nem meglepő módon a vörösteror jelensége eleve kevesebb figyelmet kapott. A rendszerváltást követően viszont sokan újra felmelegítették a régi, Horthy-korszakban kialakított képet. Ha csupán a tényeket nézzük, akkor nemigen igazolhatók ezek a vádak. A Cserny-csoport által elkövetett túlkapások jelentős része – az ellenforradalmi lázongások megtorlása – ha humánusnak nem is, de egy hadban álló országban sajnos természetesnek számított. Ezek az emberek semmi esetre sem voltak gyáva brigantik – sokkal inkább afféle „társadalmi banditák”, ahogy a neves történész, Eric Hobsbawm ezt a jelenséget meghatározta. Történeti-irodalmi előképeiket inkább valahol a (szintén nem tisztakezű) Robin Hoodok, Lőrinc barátok és Rózsa Sándorok között kell keresnünk, és kevésbé a különféle karhatalmi alakulatok, az államok erőszakmonopóliumának gyakorlói között.

A terror fehér arca: a Prónay-féle különítmények

A fehérterror képviselői közül talán Prónay Pál neve a legismertebb, és valóban leginkább őt tekinthetjük az „ideáltipikus” fehérterroristának. Különösen igaz ez azért, mert ő volt az, aki terjedelmes memoár-naplójában igyekezett részletesen leírni az eseményeket. Rémtetteit pedig nem-

hogy kicsinyítette volna, de élhetünk a gyanúval, hogy inkább eltúlozta, szabályosan kérkedett a véres részletekkel. Ha Cserny a vörös-, akkor Prónay a fehérterror legjellegzetesebb arca.

Prónay utólag, 1943–1944 folyamán vetette papírra retrospektív naplóját, amelyben időrendi sorrendben írta le életének főbb eseményeit. Bár ennek a három vastag füzetből álló anyagnak az első része máig sem került elő, az igazán érdekes eseményekről a megmaradt anyagból is képet kaphatunk. Kifejezetten érdekes ív bontakozik ki Prónay döcögős, félművelt, romlott magyarsággal megírt, mégis határozottan impresszív szövegéből. Láthatjuk, ahogyan a világháborús vereséggel, a Monarchia bukásával és az 1918-as és 1919-es forradalmakkal párhuzamosan kialakulnak az ellenforradalmi hatalmi központok (ekkor még valódi hatalom nélkül). Meglehetősen világossá válik, hogy miért nem a korábbi, konzervatív liberális – és korlátozottan demokratikus – politika egyenes folytatói, Bethlen István és a bécsi Antibolsevista Comité (ABC) kerültek ki győztesen a politikai rivalizálásból. Beleláthatunk a Horthy fémjelezte új vezetés és a fehérterrorista különítmények ellentmondásos egymásra utaltságába. És végül a felháborodott Prónay naplójából megismerhetjük a fehérterror és a különítmények felszámolásának folyamatát, az ellenforradalom konszolidációjának és intézményesülésének etapjait. Mindezt pedig olyan anekdotikus részletekkel megspékelve, amelyek alapos bepillantást engednek a fehérterror szellemiségébe. Prónay naplója, amelynek részleteit *A határban a Halál kaszál...* címmel, mintegy elrettentésként, 1963-ban könyv formájában is kiadták, elengedhetetlen – jóllehet sokkoló és lehangoló – forrás az ellenforradalmi rendszer egyik arcának megértéséhez. Az eredeti füzetek egyébként a kevésbé plasztikus, ám sokkal jellemzőbb *Ellenforradalmi naplójegyzeteim* címet viselik.⁹

Prónay Pál 1874-ben, Romhányban született. Családja valahol a közép-birtokosi és a dzsentrí réteg határán egyensúlyozott – bár korábban az egyik ágat bárósították. Az a család, a tótpronai és blatniczai Prónayak IV. Béláig visszavezetett származásával, Turóc vármegye egyik legrégebb nemesi családja volt, az evangélikus egyház és az ország tudományos életének támasza. A család másik, romhányi ága azonban a kiegyezés után már nem volt sem különösebben gazdag, sem igazán befolyásos. Prónay Pál az egykori családi dicsőség tiszteletében nevelkedett, és az elszegényedett nemesi származékok egyik megszokott hivatását választva

⁹ SZABÓ Ágnes–PAMLÉNYI Ervin (szerk.): *A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. Az eredeti füzeteket a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) őrizi (973. f.)

katonatisztnak állt. A ranglétrán azonban csak lassan haladt előre, nem utolsósorban számos botrányos párbaja miatt. 1918-ban még csupán százados, miközben egykori tisztnövendék társai többnyire már magasabb rendfokozatban voltak. Pedig bátorságáért több kitüntetést kapott, és egy ízben meg is sebesült. 1918 októberében Bécsből tért haza Magyarországra, és Budapesten a Lónyilvántartó Hivatalba osztották be – sok más hazaözönlő tiszttel együtt, akiknek nagy hirtelenjében nem sikerült valódi elfoglaltságot találni. Részt vett a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) megalakításában, majd a Tanácsköztársaság kikiáltása után – és miután a bankzárlat megfosztotta 70 000 koronás vagyontól – elkeseredetten Bécsbe menekült. Akkor úgy látta, hogy kevés az esély az ellenállásra, és már az a gondolat foglalkoztatta, hogy Dél-Amerikában kezd új életet. Bécsben nemigen tudott kapcsolatokat kiépíteni a régi vágású konzervatív liberális nagybirtokosok alkotta Antibolsevista Comitével (pedig unokatestvére, a későbbi felsőházi képviselő Prónay György együttműködött Bethlenék csoportosulásával). Ám amikor hírt vette, hogy Szegeden az ellenforradalmi kormány haderejét Horthy Miklós szervezi (akinek két öccsével, Horthy Szabolccsal és Jenővel annak idején együtt járt a jónevű soproni német magángimnáziumba, a Lähne-intézetbe, ahol korábban Horthy Miklós is tanult), Jugoszlávián át a francia csapatok által megszállt Szegedre sietett, hogy felajánlja szolgálatait a formálódó új hatalomnak.

Horthy – egy tényleges hatalom nélküli kormány hadsereg nélküli hadügyminisztere – örömmel üdvözölt minden harcra kész jelentkezőt. Amúgy is a Monarchia széteső hadseregének tisztikarában bízott a leginkább, hiszen ő maga is ehhez a meglehetősen zárt klikkhez tartozott. Prónay megbízást kapott, hogy a Szegedre menekülő, a forradalom ellen tenni akaró tisztekből szervezzen fegyveres különítményt, úgymond „a rend fenntartására és helyreállítására”. A francia megszálló hatóságok hallgatólagos egyetértésével az ellenforradalmi kormány pénzén – amelyet az ABC és a legitimisták egy csoportja kalandos úton, a Tanácsköztársaság bécsi nagykövetségéről rabolt el – Prónay mintegy másfél száz jelentkezőből szervezte meg viszonylag kicsi, de elszánt és lelkes haderejét. Őrségeket szervezett a Szegedre vezető utakra, az elfogott gyanús embereket kivallatta, és sor került az első gyilkosságokra is. Az áldozatokat egyszerűen a Tiszába hajították. Hamarosan kiderült, hogy a fegyveres erő megszervezésével a meglehetősen súlytalan politikusok mellett egyre inkább Horthy kezében összpontosult a hatalom, de ezzel párhuzamosan Prónay is mind jobban külön utakon járt. Az önjelölt kormány egyre kevésbé tudta ellenőrizni a hadsereg főparancsnokává

avanzsáló Horthyt, és Horthy is egyre kevésbé tartotta a markában Prónayt és öntörvényű különítményeseit. Hamarosan ők alakították a szegedi politikát – a legitimitásukat biztosító Károlyi-kormány tulajdonképpen a különítményesek túszává vált, hiszen csak azok voltak képesek ideig-óráig biztosítani a túlélését. „A Károlyi Gyula-féle kormánynak mégis az én általam felállított csapat, amelynek működése városszerte érezhetővé vált, adott hatalmat és önbizalmat” – vélekedett joggal Prónay. „Politikai” módszere lefegyverzően egyszerű volt: „Tehát nekem és embereimnek ezen imént leírt parvenükkal szemben résen kellett lennem, és néhány gonoszán kiagyalt tervüket a legradikálisabb módon kellett megghiúsítanom. Erre azután be voltam alaposan rendezve, és az eszközökben nemigen válogattam.”¹⁰

Augusztus elején megbukott a tanács hatalom, és Prónay mintegy 160 tagú különítményével engedélyt kapott a franciáktól a demarkációs vonal átlépésére. Horthy korlátlan felhatalmazást adott neki statáriális eljárások lefolytatására és a kiszabott büntetések végrehajtására. Prónay a román csapatok által meg nem szállt Dunántúl felé indult, hogy Szegedről Siófokra, a Nemzeti Hadsereg gyülekezésére kijelölt városba jusson. Útközben sokan csatlakoztak hozzá, és egyre több hadifelszereléshez, teherautókhoz, sőt még egy repülőgéphez is hozzájutottak. Augusztustól novemberig dúlt a Prónay-féle fehérterror első felvonása. Szeptemberben arra is megbízást kapott a főparancsnokságtól, hogy gyilkolja meg, vagy lehetőség szerint rabolja el és hurcolja Magyarországra az osztrák hatóságok által Bécs környékére internált kommunista vezetőket, mindegyiket Kun Bélát, de végül nem járt sikerrel. Mikor Horthy a Nemzeti Hadsereg élén november 16-án bevonult Budapestre, Prónay is ide tette át főhadiszállását. Embereit a kelenföldi Károly-laktanyában szállásolta el, ő maga pedig vezérkarával a Britannia-szállóba költözött. Ekkor volt hatalma csúcsán – sikeresen csapataiba integrált más fehérterrorista különítményeket, így a Duna–Tisza közéről elindult Héjjas Iván és Francia Kiss Mihály csapatait, valamint jó kapcsolatokat ápolt Ostenburg-Moravék Gyula tiszti különítményével is, akinek emberei a vélt vagy valós fővezéri óhaj szellemében 1920 februárjában meggyilkolták Somogyi Bélát, a *Népszava* főszerkesztőjét, aki cikksorozatban leplezte le a fehérterror kegyetlenkedéseit, és a kíséretében lévő fiatal újságírót, Bacsó Bélát. Ez az ügy azonban már nemzetközi felháborodást keltett, és rontotta Horthynak és az antanthatalmak megfigyelőinek a viszonyát. Bár a fehérterror

¹⁰ *A határban a Halál kaszál...* I. m. 74.

egyre kényelmetlenebb lett, nem volt egyszerű visszaszorítani és felszámolni. Horthy a kormányzói cím megszerzésében is leginkább Prónay és Ostenburg különítményeseire támaszkodott; a fehérterrorista vezérek övükben pisztollyal ott álltak a Parlament üléstermében is, hogy a kormányzóválasztás zökkenőmentes legyen. Ez akár Prónay pályafutásának szimbolikus csúcspontja is lehetett volna; valójában azonban már a hanyatlás kezdete volt. Horthy és köre a főhatalom legitimitásának megszerzésével immár a konszolidációban volt érdekelt. A kormányzóválasztás után, 1920 márciusában Prónay csapatait a jellemző „I. vadász zászlóalj” néven regularizálták, ami ugyan hivatalosabb kereteket biztosított, de egyben a különítmények feletti fokozottabb kontroll igényét is mutatta.

Horthy hatalmának biztosítása után pedig fokozatosan a visszafogottabb, tapasztalt jobboldali politikusok, lényegében az egykori Antibolszvista Comité körének kezébe került az irányítás. Ők már nem kértek a különítményesekből. Prónay egyre elkeseredettebb kalandorakciókba sodródott. Az első királypuccs idején még Horthyt támogatta, de 1921 nyarán, Bethlen miniszterelnökségével fordult a kocka. Bethlen, eléggé átlátszó módon, amnesztiát ígért a fehérterroristáknak – vagyis egyértelműen kriminalizálni akarta tetteiket. Ezt Prónay természetesen felháborodva elutasította: „A szegedi kormány azzal az utasítással indított el 1919 nyarán és hatalmazta fel a különítményeket, hogy mindenütt, ahová érkezünk, végezzünk tabula rasát, a súlyos bűnösöket pedig azonnal végezzük ki. Ennélfogva furcsának találnám, ha most pedig saját rendelkezéseit kénytelen a kormányzó úr megamnesztiázni.”¹¹ Végül Prónay emberrablással elegyített zsarolási ügyei szolgáltatták az ürügyet a kormánynak, hogy megszabaduljon az immár végképp terhéssé vált különítményektől. Így végső soron mégis hálás lehetett volna a Horthy-rezim gesztusáért, az 1921. november 3-án kihirdetett kormányzói amnesztiáért, amely a „hazafias indítékból” elkövetett erőszakos cselekedetek elkövetőit mentesítette a felelősségrevonás alól.

A burgenlandi felkelés is remek lehetőséget adott Prónay eltávolítására. A felkelők a nyugat-magyarországi területek osztrák fennhatóság alá kerülését akarták megakadályozni, s egy részük irányításáért cserébe Prónay kilépett a hadseregből, és „magánemberként” vett részt az eseményekben. Az általa szervezett Rongyos Gárda élén – amelyben számos régi különítményes, így Héjjas Iván is fontos szerepet kapott – mindenki

¹¹ Uo. 248–249.

meglepetésére félreállította a nyugat-magyarországi ügyek kormánybiztosának kinevezett Gömbös Gyulát, és amikor 1921. október 3-án a terület az antant fennhatósága alá került (hogy átadhassák Ausztriának), Prónay másnap kikiáltotta önálló országoctkáját, az önálló Lajtabánságot. Az önmagát államfővé, „lajtai bánná” kikiáltó különítményes vezér végre kiélhette hatalommániáját. Bélyegeket adott ki – amelyekért a gyűjtők már akkor is jó pénzt adtak –, és törvényeket hozott. „Államfőként” egyébként a rendelkezésére álló egy hónap alatt már sokkal „felelősebben” viselkedett – operettállamát már nem kizárólag a fehérterror eszközeivel irányította. Végül a soproni népszavazásért cserébe a magyar állam beleegyezett a terület kiürítésébe, és Prónayéknak távozniuk kellett. Időközben lezajlott a második királypuccs is. Ekkor a „lajtai bán” már csalódott Horthyban, és – úgy is mint államfő – hűséget esküdött Habsburg Károlynak (amúgy Prónay felesége, Pálffy-Daun Aimée grófnő Zita királyné udvarhölgye volt). Károly és Prónay reményeit pedig már nem az egykori különítményesek, hanem a Gömbös vezette reguláris hadsereg és az egyetemista népfelkelők hiúsították meg. Az államhatalom immár mások fegyvereire támaszkodott. A fehérterror után a tiszti különítmények léte is okafogyottá vált.

A következő két évtizedben a mellőzött Prónay párbanok, párbajok és perek között tengette életét. Új erőre csak akkor kapott, amikor 1944-ben a német megszállás után a nyilasok vették át a hatalmat. Prónay az elsők között gratulált Szálasinak, és felajánlotta szolgálatait. Az általa vezetett Hungarista Harccsoport kivette részét a nyilas rémtettekből. Budapest ostroma után orosz fogságba esett, 1946. június 10-én húsz év kényszermunkára ítélték. Halálának helye, időpontja ismeretlen. Az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Ügyészsége koncepció per áldozataként 2001. június 27-én rehabilitálta. Meglehetősen abszurd módon az eljárás törvénytelenége miatt ezúttal olyasvalakit mentettek fel visszamenőleg, aki az ítéletre kétségkívül igencsak rászolgált.

Számháború

Mint szinte minden áldozatokkal is járó történeti eseménnyel, a vörös- és fehérterrorral kapcsolatban is kialakult az a *számháború*, amely pusztán az áldozatok számszerű arányaival operálva próbálja egyik vagy másik fél relatív igazát bizonyítani. Ezeknek a számoknak természetesen van jelentősége (hiszen a számok mögött valódi emberi tragédiák rejtőznek), de egyrészt kétséges, hogy az események interpretálásának

vezérfonalául szolgálhatnak, másrészt pedig – éppen azért, mert egyfajta (ön)igazolásra használják őket – sokszor maguk az adatok is erősen manipuláltak és manipulatívak. Az efféle számháborúk résztvevői általában hajlamosak megfeledkezni róla, hogy az ellenség által elkövetett atrocitások sem tehetik meg nem történtté vagy éppen etikussá a „baráti” vérengzéseket.

A rendszerváltás óta igen kevés önálló kötet foglalkozik egészében az 1919-es eseményekkel. Egyet fontos kiemelni, de ez is reprintkiadás: annak a dr. Váry Albertnek a könyve, aki az októberi forradalom előtt és 1919 augusztusa után egyaránt budapesti főügyész volt, sőt az 1919-es kommunista vezetők elleni perekben többnyire éppen ő képviselte a vádat, és így számos halálos ítéletet is kiharcolt (nagyon persze harcolnia sem kellett). Váry 1922-ben jelentette meg magánkiadásban adatgyűjteményét *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* címen.¹² A szerző közel hatszáz áldozatot sorol fel, adatai azonban sokszor igencsak kétségesek. Kocsmai verekedésekből és személyes bosszúállásokból eredő halálesetek éppúgy szerepelnek a listájában, mint vadorzók által lelőtt vadőrök, véletlenül elsült fegyverek, házastársi veszekedések áldozatai. Váry ezeket is az Előszóban említett „hazafias fellángolások, halálmegvető, bátor megnyilatkozások” közé sorolja – „melyek büszkeséggel tölthetnek el bennünket”, akárcsak például Herczeg Géza banktisztviselő esetét, aki „Budapesten 1919. június hó 22-én a Bazilika templomban a törvényes állapot visszaállítása érdekében zsidóellenes röpcédulákat osztogatott...” Azt Váry már nem teszi hozzá, hogy az említett röplapok pogromra uszítottak, és éppen ez volt a halálos ítélet indoka: a pogromhangulatot mindenképpen meg kell akadályozni.¹³ Ugyanígy a vörös uralom áldozatainak kategóriájába tartozik Váry értelmezésében a két ukrán összeesküvő kommunista tiszt kivégzése is, akik Kun és társai ellen radikális baloldali puccsra készültek – vagyis éppen hogy a proletárdiktatúra fokozására törekedtek. Rengetegen vannak a listán, akik nem valamiféle statáriális vagy törvényszéki eljárás, netán tisztogatás során vesz-

¹² Dr. VÁRY Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, 1922. A könyvnek több reprintje is megjelent, mind a nyugati emigrációban, mind pedig a rendszerváltás utáni Magyarországon.

¹³ Az ítéletet ellenjegyző Korvin Ottó így írt erről: „Nem a vérszomj, hanem az elretentő példa statuálásának szükségessége az, amely feltétlenül megköveteli, hogy a halálos ítéletek most már haladéktalanul végre is hajtassanak, amint a pogromröpiratok terjesztésnek megszüntetésére egyetlen halálos ítélet elegendő volt, és ma már csak elvétele történik pogromra való izgatás, bizonyosra veszem, hogy az ellenforradalmi készülődéseket a minimumra csökkentené a diktatúra következetes végrehajtása.” (Korvin Ottó jelentése a Belügyi Népbiztossághoz, 1919. július 10. KORVIN Ottó: *...a Gondolat él...*. Szerk.: SIMOR András. Magvető, Budapest, 1976. 149.)

tették életüket, hanem az egyes ellenforradalmi lázadások idején a felkelők és a vörösök közötti tűzharcokban. Némelyik eset pedig egyenesen abszurdnak (ha nem emberi életéről lenne szó, akár azt is mondhatnánk, tragikomikusnak) tűnik: „Thomasz Antal csepeli lakos kocsiján vörös katonákat szállított, akikről azt hitte, »fehérek«. Mikor a csepeli tölténygyár kapujánál a vörösök kérdezték: »Állj, ki vagy?!« Thomasz Antal kihajolva súgta: fehér gárda. Erre Balogh József és Kondi Rudolf rálöttek, s Thomasz Antal halálos sebet kapott.” Ha akkurátusan átolvassuk a Váry-féle listát, akkor még az általa közölt körülményeket elfogadva is legfeljebb az ott felsoroltaknak mintegy harmada tekinthető valóban „a vörös uralom áldozatának”.

Váry könyvét egy jobboldali kötődésű könyvkiadó 1993-ban reprintben újra megjelentette, a szerző gépírásos önéletrajzával kibővítve. Ebből kiderül, Váry éppen azért gyűjtötte egybe adatait, hogy túlzásoktól mentes képet adjon „a diktatúra áldozatairól”. Hasonló kötetet tervezett a fehérterror garázdálkodásáról is, ám ezt a hatalom leállította. Ennek ellenére mind a rövid előszóban, mind az egyes esetleírásokban egyértelműen elfogult, sőt egy elejtett megjegyzésében azt is elárulja, hogy szándékai szerint legszívesebben az ellenforradalmárok által meggyilkoltakat is „a vörös uralom áldozatainak” tekintené.

Váry nem történettudományi munkát akart írni, és nem is törekedett objektivitásra: hevenyészett és megbízhatatlan adathalmaz – amelynek szinte egyedüli forrásai a fehérterror légkörében végzett kihallgatásokon elhangzott közlések, és ezeket a legritkább esetben követte valódi vizsgálat – ma mégis a politikai célú történeti publicisztika Szent Számaivá nemesedett az egyik oldal számára.

Hasonlóan problémás a fehérterror, illetve a hatalmat átvevő ellenforradalmi rendszer áldozatainak száma. Itt is felmerül a probléma: ide soroljuk-e a törvényes (jóllehet gyorsított, az esküdtbírárságot mellőző, lényegében statáriális) eljárásokban halálra ítélt kommunista vezetőket és a megszálló román csapatok intézkedései és túlkapásai folytán elhunytakat, vagy csupán a fehérterrorista különítmények garázdálkodásának áldozatait? A törvényes eljárásban kivégzettek száma valamivel hetven fölött van; efelől nem sok kétség lehet, hiszen itt rendelkezésre állnak a források. Az ítélezés során a törvényszék lényegében megfordította Váry Albert logikáját: míg ő a Tanácsköztársaság áldozatainak felsorolásában a köztörvényes eseteket is egyértelműen politikai gyilkosságként értékelte, addig az 1919 augusztusától kezdődő perek során tulajdonképpen egy az egyben illegitimnek tekintették az 1918-as és 1919-es forradalmak során létrejött hatalmi struktúrákat. Így az akkor

törvényesnek számító kisajátításokat rablásként, a statáriális és törvényeséki halálos ítéleteket gyilkosságként értékelték. A helyzetet csak érdekesebbé teszi, hogy a vádat a fontosabb perekben éppen Váry képviselte.

Sokkal bizonytalanabb a Horthy-féle Nemzeti Hadsereg, illetve főleg az azzal kapcsolatban álló tisztí különítmények áldozatainak száma. Sokáig elfogadták azt a számot, amelyet a volt hadügyi népbiztos, a szociáldemokrata Böhm Vilmos adott meg az általa „modern tatárjárásnak” nevezett fehérterror áldozatairól. Szerinte a különítmények és a Nemzeti Hadsereg mintegy 5–6000 embert gyilkoltak meg.¹⁴ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1923–1924-es kiterjedt anyaggyűjtése azonban, amelyet Fényes László újságíró, az 1918-as Nemzeti Tanács tagja végzett el a *Népszava* támogatásával, „csupán” valamivel több mint 600 áldozatot tudott hitelt érdemlően bizonyítani, noha Fényes jelezte, hogy valójában ennek mintegy a duplájáról lehet szó.¹⁵ Más forrásokkal is egybevetve inkább a háromszorosáról – persze kérdéses, hogy a helyi jellegű, a fehérterrort eszmei alapul, vagy csupán ideológiai takaróul használó személyes megtorlások idetartoznak-e. Mindent összevéve a megtorlások és a fehérterror áldozatainak száma valahol 2000 körül lehet – a pontos szám itt sem tudható. Figyelemre méltó mindazonáltal, hogy bár a kétféle terror áldozatainak száma mindkét esetben jóval kisebb volt, mint azt az ellenség állította, az arányok nem változtak. Váry közel 600 áldozatot tartalmazó adata és Böhm 5–6000-es adata éppúgy nagyjából egy a tízhez aránylik egymáshoz, mint a Váry adatainak átrostálásából megmaradó mintegy 200 és a Fényes-féle kutatásból valószínűsíthető körülbelül 1500–2000 áldozat.

Terrorvektorok

Mindez a kétféle terror eltérő természetét is jól mutatja. Abban mindkettő megegyezik, hogy az atrocitások legnagyobb részét a hivatalos hatalomtól részben elkülönülő, ám azzal mégis szoros, kölcsönös kapcsolatban álló, öntörvényű és nehezen kontrollálható egységek követték el. A terror mindenképpen terror marad. Ám míg a Tanácsköztársaság idején ezek leginkább preventív intézkedések, illetve közvetlen megtorló akciók voltak (Szamuely páncélvonata vagy Csernyék teherautói mindig odamentek, ahonnan valamiféle ellenforradalmi szervezkedés, netán fel-

¹⁴ Böhm Vilmos: i. m. 478.

¹⁵ Fényes 266 lapot tartalmazó anyaggyűjtése: PIL 658. f. 10. 7.

kelés híre jött), addig a fehér különítmények szisztematikusan járták végig a vidéket, és megtorló jelleggel „büntettek”. Számukra elegendő volt, ha valaki helyi szinten a Tanácsköztársaságot támogatta, sőt nemritkán pusztán a zsidó származás is, függetlenül attól, hogy az illető valóban elkövetett-e bármit a vörös hatalom idején. Emellett – amint arról Prónay is beszámol – az egyes helyi birtokosok hívására szívesen „megfegyveltek” az elégedetlen, „pimaszkodó” béreseket, vagy éppen a helyi értelmiséget, tanítókat, újságírókat, bizonyos esetekben akár a papokat is. A tanácshatalom védekező és többnyire az adott eseményekre reagáló terrorjával szemben a fehérek egy szisztematikusan, egyfajta kollektív bűnösséget feltételező bosszúhadjáratot folytattak. Mert – ahogyan Kazinczy írta a magyar jakobinusok mozgalmának felszámolása után – „példa kelle, hogy rettegjen az ország”.

Eltérő a kép akkor is, ha a kétféle terror áldozatainak hovatartozását vizsgáljuk. Míg a vörösteror esetében igen gyakori, hogy azt egyrészt saját – elhajlónak, netán árulónak tekintett – elvtársaikkal, illetve a társadalmi bázisuknak tekintett proletárokkal és szegényparasztokkal szemben alkalmazták, addig a fehérterror egyértelműen és szinte kizárólag olyan rétegeket sújtott, amelyeket nyíltan ellenségnek tartottak. Az ostor így végül mindkét esetben leginkább a szegény vidéki lakosságon csattan. Még Váry könyvéből is látható, hogy a vörösök által kivégzettek között mennyi a fosztogató vöröskatona, vagy éppen – mint a kivégzett ukrán tiszték esetében – a nyíltan politikai leszámolás a baloldalon belül. Arra természetesen 133 nap alatt nem jutott idő, hogy mindez a szovjet forradalom elfajulásából jól ismert szisztematikusan politikai bosszorkányüldözéssé fajuljon (ehhez a szovjet esetben is évek kellettek), ám a tendencia felismerhető. Mindazonáltal ezeket a gyilkosságokat is olyanok követték el – egy sajátosan értelmezett államrezon érdekében és nevében –, akik valamilyen idealisztikus módon, de tántoríthatatlanul hittek a saját történelmi igazságukban. Természetesen a konkrét tetteket ez nem menti, de jellegüket értelmezhetővé teszi. A fehérterror esetében ilyenről nemigen tudunk. Ez azoknak a katonatiszteknek és hasonló figuráknak a zsigeri reakciója volt, akik a világháború után lényegében elvesztették lábuk alól a talajt, mind egzisztenciális, mind pedig szellemi értelemben. Bár zászlajukra a régi, háború előtti rend helyreállítását tűzték, az általuk elképzelt és propagált világ még a dualizmus korának konzervatív liberális rendszeréhez képest is retrográd, jellegében egyenesen feudális volt – az országot jóval 1867, sőt 1848 elé, valamikor Werbőczy (idealizált) korába szerették volna visszafordítani. A fehérterror végrehajtói soha nem váltak annak áldozataivá – még ha későbbi

mellőzésüket, amely Horthy részéről a nemzetközi közvéleménynek tett kényeszerű engedmény, míg Bethlen és köre számára politikai krédó volt – áldozatként éltek is meg. Gyűlöletük ekkor fordult az ellenforradalmi rendszer politikai vezetői ellen. 1919-ből egyetlen, nehezen ellenőrizhető esetről tudunk, amikor a különítményesek politikai okból saját bajtársuk ellen fordultak: Prónay 1919 elején még Szegeden saját bevallása szerint Magasházy László százados meggyilkolását tervezte, ám amikor a tisztet Horthy a szárnységédévé nevezte ki, kénytelen volt lemondani a tervéről. De még itt is sokkal inkább személyes és habitusbeli ellentét-ről beszélhetünk, semmint valódi politikai motivációról.

Eltérő képet kapunk akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy a terrorhullámok végrehajtói, illetve résztvevői később hogyan viszonyultak saját tetteikhez. A Tanácsköztársaság bukása után nem egy vezető és ideológus hasonlott meg önmagával éppen a terror, az erőszak alkalmazása miatt. A legismertebb talán Sinkó Ervin esete (aki már a Tanácsköztársaság idején is úgy gondolta, hogy a ludovikás ellenforradalmi lázadókat sokkal inkább Tolsztojjal és Dosztojevszkijjal, mintsem erőszakkal lehet átnevelni). Sinkó 1933-ban így emlékezett vissza a kecskeméti ellenforradalmi felkelés leverését követő eljárásra: „Ezek a szentkirályi parasztok kaszával, kapával felfegyverkezve, több tényleges tisztnek a haditerve szerint Kecskemétre jöttek, hogy elfogják a direktóriumot, és a régi rendet helyreállítsák. Ez tíz nappal az előtt történt, hogy én Kecskemétre kerültem, s a kecskeméti forradalmi törvényszéknek most kellett ítélni a parasztok és a vezetőik felett. A vádlottak többsége, hatvanan, szegény-parasztok, köztük a később hírhedtté vált tömeggyilkos fehérterrorista Héjjas apja, anyja, húga, ez utóbbiak jómódú parasztok. A tárgyaláson én a forradalmi törvényszék elnöke mellett ültem, s mikor a vádlottakat elővezették a börtönből, mindnek a szeme engem nézett, aki katonaruhában, derékszíjamon revolverrel ültem ott, s kiről tudták, hogy életük-haláluk ura vagyok. Az egész tárgyalás alatt, mindig, mindvégig engem néztek. Rád hadnagy is, a későbbi fehérterrorista, aki közben izgatottan harapdálta kis angol bajuszát. Voltak egész fehér hajú, s voltak egészen fiatal emberek. Minden elmélet, minden nagyszerű hit semmivé vált, szegény, nyomorult emberré lettem, társadalom, forradalom, emberiség, minden csak üres szóvá vált a telt, óriási valóság, a minden valóságok fundamentuma: az egyes, a minden egyes ember életének átértzett értéke mellett. Egy ember több, mint a politikai meggyőződése, több, mint minden elkövetett bűne, ezt éreztem. Ha a halál pillanatában minden földi valóság irreálissá válik, s csak magányos ember áll szemben végső örökkévalósággal, ez akkor az én életemben ilyen pillanat volt. A forradalmi

törvényszék tagjait, mikor ítélethozatalra vonultak vissza, ma a magam számára is érthetetlenül, sikerült meggyőzőnöm arról, hogy nem szabad egyetlen halálos ítéletet se hozniuk. Ennek a forradalmi törvényszéknek a tagjait a fehér hajú öreg Héjjas fia, Magyarország mai kormányzójának, Horthy Miklósnak »egyik legjobb tisztje«, Héjjas Iván pár hónappal később mint a barmokat parasztszekérre rakatta, s vitte ki éjnek idején, s mérsárolta le őket sok tucat másokkal együtt az orgoványi erdőben.”¹⁶

Ilyen meghasonlásról a fehérterror alkalmazói között nemigen tudunk. Ők, mint Prónaynál is látható, inkább büszkék voltak tetteikre. Keserűségük, ha volt, éppen abból táplálkozott, hogy a nagypolitika elvárásai miatt nem kaphatták meg értük az őket megillető tiszteletet.

A vörös- és a fehérterror mind arányaiban, mind társadalmi programjában, hátterében és legitimációjában eltért egymástól. Az egyik progresszív volt és utópista – egy olyan világot akart akár tűzzel-vassal megvalósítani, amely gyökeresen eltért minden addig létezett világtól. Ennek az emberibb világnak a víziójáért pedig akár konkrét embereket is hajlandó volt feláldozni. A másik retrográd volt, és végső soron éppoly utópista – meggyőződése volt, hogy létezik egy stabil, sajátos, ősi morálon alapuló társadalmi rend, amelyhez vissza kell térni, és mindazokat, akik erre nem hajlandók, meg kell fegyelmezni, meg kell félemlíteni, vagy netán ki kell irtani. A vörösterro képviselői úgy gondolták, a történelem a jövőben majd igazolni fogja őket; a fehérterroristák vissza akarták fordítani a történelmet és a múltban kerestek igazolást. A jövő azonban nem igazolta a vörösterro, és a múlt valódi folytonosságát képviselő politikai erők is elfordultak a fehérterrorától. A történelmi legitimitások iparosainak kezén pedig a vörös- és a fehérterror olyan konkurens, mégis komplementer mítoszok nyersanyagává vált, hogy ma már valóban sokkal több közülük van egymáshoz, mint eredetileg az események megtörténtekor.

¹⁶ SINKÓ Ervin: Szemben a bíróval. In: *Uő: Az Út. Naplók. 1916–1939.* Szerk.: JÓZSEF Farkas és ILLÉS László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 232–233.